

Boek van de maand

De rechter en de kerk

D.A.C. Slump

Promotie

Eind vorig jaar promoveerde mr. Betty Santing-Wubs aan de Rijksuniversiteit Groningen op een proefschrift over de burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen. Copromotor was mr. F.T. Oldenhuis, die - niet alleen 'onder ons' - bekend is vanwege zijn publicaties over de positie van kerken in relatie tot het (burgerlijk) recht. Hij is iemand die ervoor zorgt dat het onderwerp niet alleen in de belangstelling blijft staan, maar ook dat daarbij zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan de bijzondere plaats van kerken in het wereldlijke recht. Ter gelegenheid van zijn 25-jarig dienstverband aan de juridische faculteit van de Rijksuniversiteit Groningen in 1997 koos hij daarom ook niet voor de gebruikelijke receptie, maar voor een symposium over Kerk, recht en samenleving.

De daar gehouden referaten zijn opgenomen in de zogenoemde Oldenhuis-bundel. In deze bundel komen verschillende onderwerpen aan de orde, die ook door Santing in haar proefschrift worden aangesneden.

De kernvraag die Santing in haar studie aan de orde stelt, is de vraag hoe de burgerlijke rechter zich opstelt in kerkelijke geschillen. Die vraag wordt eigenlijk pas vanaf hoofdstuk 6 echt beantwoord; de daaraan voorafgaande hoofdstukken geven noodzakelijke achtergrondinformatie.

Indeling

In hoofdstuk 2 wordt de historie van de verhouding tussen kerk en staat in Nederland kort beschreven. Als je dat hoofdstuk leest, sta je er toch weer verbaasd van dat tot 1795 de gereformeerde kerk als de 'bevoorrechte kerk' werd beschouwd, wat onder meer betekende dat zij werd bekostigd uit publieke middelen. Predikanten werden betaald van belastinggeld, omdat de overheid de taak van de nationale kerk nuttig vond. Dat is wel erg ver verwijderd van de vrijwel absolute scheiding tussen kerk en overheid, die thans normaal gevonden wordt. De kerk wordt nu bijna vanzelfsprekend teruggedrongen naar het privé-leven van de burgers. Ieder zijn eigen godsdienst, maar val daar een ander niet mee lastig en kom er niet mee aan op het publieke erf.

Hoofdstuk 3 beschrijft de juridische positie van het kerkgenootschap in het burgerlijk recht. Uiteraard wordt aandacht besteed aan het centrale artikel 2:2 van het Burgerlijk Wetboek (BW), waarin niet alleen de rechtspersoonlijkheid van kerken is vastgelegd, maar waarin ook uitdrukkelijk is bepaald dat zij worden geregeerd door hun eigen statuut, voor zover dit niet in strijd is met de wet. Duidelijk is wel dat ook niet-christelijke geloofsgemeenschappen dezelfde bescherming genieten als de traditionele christelijke en joodse kerken. Kerkgenootschappen zijn in hoge mate baas in eigen huis, maar waar precies de grens van deze vrijheid ligt, is niet helemaal duidelijk. Santing geeft de verschillende opvattingen weer over de vraag wanneer nu sprake is van strijd met de wet. Het bijzonder ambt alleen openstellen voor mannen mag wel, maar het brengen van mensenoffers en het praktiseren van polygamie wordt niet acceptabel geacht. Dat kunnen we nog wel volgen, maar veel moeilijker is het om precies de grens te bepalen. Wie dagelijks het nieuws volgt, voelt de spanning die de vrijheid van artikel 2:2 oproept, als het gaat om islamitische organisaties en bepaalde

activiteiten die in moskeeën zouden plaatsvinden. De roep om nauwere grenzen te stellen aan die vrijheid wordt harder. Het is jammer dat van deze actuele spanning niets is terug te vinden in dit hoofdstuk.

In hoofdstuk 4 komen ‘Kerkelijke structuren’ aan de orde. Daarin worden niet alleen de drie ‘basisstelsels’ van de traditionele kerkgenootschappen (episcopaal, congregationalistisch en presbyteriaal-synodaal) beschreven, maar ook de moskeeorganisaties. Ook de bijbehorende ‘statuten’, zoals de Kerkorde, ordinanties, de Codex Iuris Canonici (CIC) en reglementen worden summier besproken. Het is voor de burgerlijke rechter van groot belang een goed zicht te hebben op de organisatiestructuur en het statuut van het kerkgenootschap waarover hij een geschil moet beslechten. Denk alleen maar aan de soms wat grimmige discussie in de pers over het recente proefschrift van mr. dr. J.J.H. Post (EEN SIKKEL IN VREEMDE OOGST?) over de juridische verhouding tussen (plaatselijke) hervormde gemeenten en de (landelijke) Nederlandse Hervormde Kerk. De vraag of de NHK als een presbyteriale of als een presbyteriaal-synodale organisatie moet worden beschouwd, heeft grote praktische betekenis voor de vraag bij wie uiteindelijk de zeggenschap over de kerkelijke goederen van een plaatselijke gemeente berust, bij de kerkenraad of bij de (landelijke) kerk. Over deze kwestie zal de Hoge Raad naar verwachting op 19 december van dit jaar een belangrijk arrest wijzen, dus de spanning loopt op!

In hoofdstuk 5 wordt inzicht gegeven in verschillende manieren waarop binnen de kerken rechtspraak plaatsvindt. Beroep op meerdere vergaderingen (o.a. de Gereformeerde Kerken), een eigen kerkelijke rechtbank (RK), geschillencommissies (NHK) en arbitrage. Het is een beschrijving op hoofdlijnen.

De toegang tot de rechter

In hoofdstuk 6 komt dan de toegang tot de burgerlijke rechter aan de orde. Daaruit kunnen een paar belangrijke conclusies worden getrokken. In de eerste plaats dat de burgerlijke rechter in beginsel altijd bevoegd is om te oordelen, maar dat hij voorrang geeft aan de interne kerkelijke rechtsgang indien die rechtsgang voldoende waarborgen biedt.

Uiteraard moet het wel mogelijk zijn om eerst de interne rechtsgang te volgen. Dat is vaak niet het geval, omdat in veel kerkgenootschappen een spoedvoorziening ontbreekt. De rechtspraak op dit terrein is dan ook voor een behoorlijk deel afkomstig van ‘de president in kort geding’, de oude naam voor de snelrechter bij de rechtbanken. Omdat het vaak niet mogelijk is op korte termijn bij een meerdere vergadering of bij een kerkelijke geschillencommissie een uitspraak te krijgen in een bepaald conflict, kan men terecht bij de voorzieningenrechter (de nieuwe naam sinds 2002) van de rechtbank. Daar kan men zelfs binnen een dag een uitspraak krijgen als het nodig is. Een voorbeeld uit de praktijk: een predikant wordt op donderdagavond geschorst en wil zondag gewoon preken. Omdat er vóór zondag geen uitspraak van de classis is, zal hij bij de voorzieningenrechter om (tijdelijke) opheffing van de schorsing kunnen vragen, in afwachting van de uitspraak van de classis. Binnen de Gereformeerde Kerken is door de Generale Synode van Leusden in de appèlregeling voor de GS een eigen spoedvoorziening opgenomen. Indien appèl wordt ingesteld bij de eerstvolgende generale synode, kan het deputaatschap Appèlzaken ‘indien uit een oogpunt van spoedeisendheid en ter voorkoming van onherstelbaar nadeel strikt nodig’, een ordemaatregel treffen totdat de generale synode op een appèlzaak heeft beslist (art. 19 van de appèlregeling). Het is goed voorstelbaar dat de classes ook een dergelijke bepaling in hun appèlregelingen opnemen.

Alternatieve geschillenbeslechting

Omdat kerkelijke geschillenbeslechting buiten de overheidsrechter om gaat, wordt het gezien als een vorm van zgn. alternatieve geschillenbeslechting. Andere vormen kennen we als arbitrage, mediation en geschillencommissies, bijvoorbeeld op het terrein van het bijzonder onderwijs, in de bouwwereld, in de reisbranche en in de gezondheidszorg.

De rechter is bereid, en vaak ook verplicht, aan die vorm van geschillenbeslechting voorrang te verlenen, indien partijen zich daartoe verbonden hebben en voldaan wordt aan minimale eisen van eerlijke rechtspraak. Daartoe worden onder andere gerekend het beginsel van hoor en wederhoor, onpartijdigheid, een deugdelijke motivering van de beslissing en uitspraak doen binnen een redelijke termijn. Deze eisen worden door Santing uiteengezet.

Elders heb ik beschreven waar een aantal van die elementaire eisen in de Bijbel zijn terug te vinden.⁽¹⁾ Santing spreekt in een noot op p. 133 zelfs over een zekere reflexwerking van deze bijbelse beginselen op het ontstaan van de in art. 6 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens genoemde (of daaruit voortvloeiende) beginselen.

Santing vraagt aandacht voor de soms ongelijke proceskansen in het kerkelijke appèlrecht. De kerkelijke weg kan voor een ‘gewoon’ gemeentelid vaak ondoorzichtig zijn, terwijl de meerdere vergadering meestal bemand wordt door ervaren ambtsdragers. Dat vereist een actieve opstelling van de ‘kerkelijke rechter’ die deze ongelijke startpositie zonodig compenseert. Ook kan een bezwaarde zich natuurlijk laten bijstaan door bijvoorbeeld een advocaat, waarbij Santing geen geldige reden ziet voor de eis van bijvoorbeeld de Rooms-Katholieke Kerk en de Gereformeerde Gemeenten om iemand uit of dicht bij de eigen kring te zoeken. Daar ben ik het eigenlijk wel mee eens. Uiteraard zal er wel de nodige affiniteit met de gang van zaken moeten zijn.

Santing bepleit ook uitdrukkelijk, daarbij kritisch reagerend op de beschrijving van de gang van zaken in de Gereformeerde Gemeenten,⁽²⁾ dat mensen die bij het geschil betrokken zijn of zijn geweest, niet deelnemen aan de beraadslaging over een appèlzaak en daarbij ook niet aanwezig zijn indien de andere partij is buitengesloten. Ik ben het daar van harte mee eens. In de appèlregeling op GS-niveau van de Gereformeerde Kerken is dat ook uitdrukkelijk voorgeschreven.

Tuchtrecht

Santing besteedt apart aandacht aan het tuchtrecht. Terecht wordt geconcludeerd dat iemand aan het kerkelijk tuchtrecht is onderworpen, als men zelf verkiest lid te zijn van de kerk. Er moet vrijheid van uittreden bestaan. Santing bepleit, met name vanwege de ingrijpendheid voor de betrokken personen, een grote mate van zorgvuldigheid. Zij verdedigt op goede gronden dat het strafrecht niet voor het tuchtrecht wijkt. Wel zal de strafrechter rekening behoren te houden met (tucht)maatregelen die de kerk zelf heeft getroffen.

Toetsing

In de slothoofdstukken wordt uiteengezet hoe de burgerlijke rechter te werk gaat bij de beoordeling van kerkelijke geschillen. Die toetsing zal terughoudend zijn, met inachtneming van de eigen kerkelijke regels, waarbij de rechter zich behoort te onthouden van het geven van een oordeel over inhoudelijke geloofskwesties. Ook hier blijkt weer hoe moeilijk het is om geloofsvragen en rechtsvragen goed te onderscheiden. Omdat de wereldlijke rechter bij zijn beoordeling primair zal kijken naar de interne regels van het kerkrecht, bijvoorbeeld de kerkorde, kan hij vaak een eigen oordeel op het inhoudelijke punt (bijv. of het ‘vergrijp’ van een predikant wel zo ernstig was dat een schorsing moest volgen) omzeilen.

Santing bespreekt in deze hoofdstukken ook allerlei bekende onderwerpen. Ik noem er een paar:

- de strijd over de kerkelijke goederen bij een ‘afscheiding’;
- de vraag of de rechter een besluit van een kerkelijk orgaan, dat volgens de regels genomen is, toch mag aantasten omdat hij vindt dat sprake is van grove onbillijkheid. Uiteraard zonder zich uit te laten over de achterliggende geloofskwestie;
- de mogelijkheid om bij de rechter te klagen over de manier waarop een predikant in het kerkblad of vanaf de preekstoel over je spreekt (bijv. ter gelegenheid van tucht of een onttrekking).

Santing kiest positie, en schaart zich daarbij voornamelijk achter de geldende rechtspraak. Die is in grote lijnen ook gezond, naar mijn mening.

Waardering

De waarde van het proefschrift ligt met name op het vlak van de beschrijving van allerlei onderwerpen die spelen rond de bemoeienis van de rechter met allerlei geschillen in en rond kerken en andere geloofsgemeenschappen. Opzienbare uitspraken en verrassende wetenschappelijke vondsten heb ik niet aangetroffen. Men kan het boek beschouwen als een inventariserend overzicht van wat er op dit terrein aan de orde is. En dat is nuttig, zeker omdat het boek overzichtelijk en toegankelijk is geschreven. Ook voor niet-juridisch geschoolde lezers met interesse voor het onderwerp is het boek goed te lezen.

N.a.v. A.H. Santing-Wubs, KERKEN IN GEDING. DE BURGERLIJKE RECHTER EN KERKELIJKE GESCHILLEN, dissertatie Rijksuniversiteit Groningen 2002, CRBS-dissertatiereeks, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 269 pag. ISBN 90-5454-242-x. Prijs € 49,-.

Noten:

¹ ‘Bijbelse principes voor het (kerkelijk) procesrecht’, in: A.H. Blok, Tj. van der Ploeg, A.D. Senf (red.), ‘WELLES, NIETES’. OMGANG MET CONFLICTEN, ICS-cahiers deel 34, Boekencentrum Zoetermeer / ICS 2000, p. 90v.

² IN ORDE. HANDLEIDING EN TOELICHTING BIJ DE KERKELIJKE RECHTSPRAAK, uitg. op last van de Generale Synode 1998/1999 der Gereformeerde Gemeenten door de Commissie kerkrecht, p. 22-23.